

УДК 94(47+57)«18/19»

Н.С. ЧЕРНІКОВА

ГРАФ ОЛЕКСІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ БОБРИНСЬКИЙ ТА ОБ'ЄДНАНЕ ДВОРЯНСТВО (1906-1912 рр.)**Чернікова Наталія Семенівна** – здобувач кафедри російської історії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Стаття присвячена функціонуванню всеросійської дворянської суспільно-політичної організації Об'єданого дворянства під головуванням О.Бобринського (1906-1912 рр.). Визначена його роль у розробці організаційних засад та координуванні напрямків діяльності організації.

Ключові слова: О.Бобринський, З'їзд уповноважених дворянських громад, Об'єдане дворянство, аграрна реформа, місцеве управління.

Статья посвящена функционированию всероссийской дворянской общественно-политической организации Объединенного дворянства под председательством А.Бобринского (1906-1912 гг.). Определена его роль в разработке организационных основ и координации направлений деятельности организации.

Ключевые слова: А.Бобринский, Съезд уполномоченных дворянских обществ, Объединенное дворянство, аграрная реформа, местное управление.

The article considers the functioning of the All-Russian gentry social and political organization of the United Nobility under the chairmanship of A.Bobrynskiy (1906-1912). Is defined the role of O. Bobrynskiy in the development of institutional basis and coordinating the activities of the organization.

Keywords: A.Bobrynskiy, The Congress of authorized noble communities, United nobility, agrarian reform, local governance.

© Н.С. Чернікова, 2012

Постановка проблеми. Сучасна Україна переживає складний період формування демократичної правової держави, що характеризується різноманіттям політичних партій та угруповань, становленням різних політичних сил та ідеологій в умовах загострення соціальних проблем в українському суспільстві. У цьому зв'язку неocenним є історичний досвід дослідження такого ж складного й суперечливого періоду в історії Російської імперії, як перше десятиліття ХХ століття: час становлення російського парламентаризму, протистояння різноманітних політичних і соціальних сил із метою участі у політичному житті та проведення державного реформування. На особливу увагу заслуговує дослідження діяльності О.Бобринського як ідейного та організаційного лідера Об'єданого дворянства – суспільно-політичної організації, що здійснювала вплив на напрямки внутрішньої політики Російської імперії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі комплексне дослідження історії функціонування Об'єданого дворянства залишається відкритою дослідницькою проблемою. Процеси політизації помісного дворянства крізь призму трансформації соціальної поведінки стану на початку ХХ ст. знайшли відображення у дисертації російської дослідниці К.Барінової [3]. Стаття А.П.Бородіна [4] присвячена з'ясуванню місця Од у проведенні аграрної реформи. У монографіях радянських істориків – А.Я.Авреха [1; 2], В.С.Дякіна [8], Ю.Б.Соловйова [20; 21] функціонування З'їзду УДГ періоду головування О.Бобринського розглянуто в контексті взаємовідносин самодержавства, уряду та дворянства в цілому.

Мета дослідження. На сьогодні вимагають до-

слідницької уваги засоби й методи впливу консервативного дворянства на політичне та суспільне життя країни, на вироблення державної політики в цілому, дослідження ідеологічних орієнтацій та діяльності окремих його представників. Тому метою даної розвідки є визначення ролі О. Бобринського в організаційному оформленні та спрямованості діяльності З'їзду УДГ у 1906-1912 рр.

Джерельна база дослідження. У статті використана архівні матеріали – промови, проекти О.Бобринського [9; 10; 11; 19], його щоденникові записи [6], публікації періодичних видань [5], що окреслюють його діяльність в Од. Значна увага приділена аналізу протоколів засідань З'їзду УДГ [13; 14], установчих документів [18; 22] та постанов Постійної ради [7; 15; 16; 17] періоду головування О.Бобринського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Революційні події 1905 р., скликання парламенту за булігінським проектом актуалізували в дворянському середовищі питання про необхідність створення міцного осередку з метою захисту станових прав. Наприкінці квітня 1906 р. О.Бобринський та інші політично активні представники консервативного дворянства – К.Ф.Головін, С.С.Бехтєєв, О.О.Кіреєв, В.І.Гурко, С.Ф.Шарапов, О.С.Стишинський – взяли участь у роботі Підготовчої комісії з питань скликання нової всеросійської дворянської організації [13, с. 27]. За задумом організаторів, проектований З'їзд уповноважених дворянських громад (далі – УДГ) мав стати провідним осередком консервативного табору із вироблення лінії політичної поведінки. Після визначення учасниками кола основних завдань майбутньої організації були утворені відповідні ко-

місії; О.Бобринський увійшов відразу до двох – політичної та зі складання імператорської адреси [13, с. 31,32].

Завдяки злагодженій діяльності організаторів уже 21 травня 1906 р. у Санкт-Петербурзі був скликаний I з'їзд УДГ за участю 114 представників від 29 дворянських громад, що отримав у сучасників назву Об'єднане дворянство (далі – ОД). О.Бобринський та інші члени підготовчих комісій, найбільш відомі дворянські діячі й сановники з урядових кіл, губернські й повітові проводирі були запрошені з правом дорадчого голосу [13, с. 44-46].

Вже на першому засіданні О.Бобринський був обраний головою ОД: його кандидатура була підтримана голосами 24 губерній, тоді як інші кандидати, відомі дворянські проводирі князь П.М.Трубецькой і В.В.Гудович отримали лише 3 і 1 голос відповідно. Результати голосування стали дещо несподіваними, але об'єктивно обґрунтованими; делегати закидали губернським проводирям бездіяльність напередодні скликання. Дійсно, П.Трубецькой, побоюючись звинувачень у зазіханні на царські повноваження і порушення статусу дворянських громад, затягував зі скликанням з'їзду. В.Гудовичу ж нічого не залишалось, як відзначити, що якщо можна було вибрати когось із запрошених, то лише графа О.Бобринського [13, с. 44].

Першочерговим питанням, винесеним О.Бобринським на порядок денний, стало обговорення проекту статуту організації, що проходило в умовах активної дискусії. Частина делегатів виступала проти втручання в урядову політику, тому негативно сприйняла формулювання мети З'їзду УДГ: об'єднання дворянства «для обговорення і втілення в життя питань інтересу загальнодержавного, а звідси і станового» [13, с. 56]. До того ж, губернські проводирі дворянства побоювалися втратити авторитетність і лідерство в місцевих дворянських громадах, що викликало заперечення О.Бобринського. На засіданні від 23 травня 1906 р. він відзначив: «Авторитетність не може виражатися групою осіб: вона належить усьому стану дворян, що обрали цю групу, і, якщо ми надамо їм особисту відповідальність, буде втрачена всяка сила авторитетності» [13, с. 56]. Проте вже на II з'їзді Олексій Олександрович здійснив крок назустріч дворянським ватажкам. Він пояснив, що попередня редакція статуту була викликана неприйняттям частиною губернських проводирів ідеї об'єднання дворянства і запропонував внести правку, за якою вони отримували право дорадчого голосу [13, с. 252-253].

Зазначимо, що статут ОД закріплював за О.Бобринським як головою значне коло повноважень. До його компетенції входило введення поголового балотування при розгляді другорядних питань, не вдаючись до основної системи голосування по губерніях; висвітлення в пресі лише тих постанов, які він особисто вважав за потрібне; запрошення компетентних осіб при розгляді певних питань без права голосу. До того ж, він автоматично очолював і виконавчий орган – Постійну раду, члени якої займалися підготовкою доповідей напередодні

з'їздів, тобто фактично визначали та координували спрямованість організації. За часів головування О.Бобринського з'їзди скликалися Постійною радою щороку (прецедент – II позачерговий з'їзд). До кола обов'язків керівництва також входили зносини з дворянськими громадами, урядовими колами. Про результати роботи ОД голова доповідав Миколі II особисто [18, с. 147].

Зосередження в руках голови ОД та членів Постійної ради значних повноважень, політичний характер організації неодноразово викликали протидію дворянських делегатів. Приміром, представник Псковського дворянства О. М. Брянчанинов на засіданні 20 березня 1907 р. заявив, що не вважає за можливе брати участь у виробленні рішень з політичних і загальнодержавних питань. Він засудив дії О.Бобринського, вважаючи, що об'єднання дворянства можливе не на політичному, а на суто корпоративному ґрунті [16, с. 522-523]. Це спонукало голову ОД виступити з полум'яною промовою, що фактично поставила крапку в дискусії навколо цього питання. Вона була відкрито спрямована проти тих проводирів дворянства, які запевняли, що дворянство як стан є явище віджите, а діяльність Постійної ради «принижує гідність» зборів губернських проводирів і депутатів дворянства та зводить призначення губернського проводиря нанівець [13, с. 341].

О.Бобринський відзначив, що проводирі виступали проти самостійності дій ОД та його керівництва й відстоювали ідею перетворення останніх на бюро для підготовки доповідей на губернські дворянські збори [13, с. 342]. На його думку, коло завдань, що мали вирішувати збори проводирів і депутатів, мало локальний характер і обмежувалось суто нестатками певної губернії, тому в справі загального єднання й інтересів російського дворянства про депутатські збори не могло бути і мови. Він справедливо закидав проводирям відсутність єдності, що унеможливлювало перетворення останніх на осередки дворянських об'єднань. Єдиною можливою поступкою граф вважав зміну керівного складу ОД і категорично висловився проти зменшення повноважень Постійної ради, в яких збачав запоруку ефективної діяльності організації. «На шлях примирення ми згодні, – говорив він, – але ... об'єднання не є колінопреклоніння!» [13, с. 343]. Тож О.Бобринському вдалось відстояти політичну спрямованість та означені у статуті повноваження керівництва ОД, що остаточно був затверджений учасниками та Міністерством внутрішніх справ у 1907 р. [22].

Першочерговим практичним завданням I з'їзду УДГ О.Бобринський вважав затвердження учасниками проекту аграрної реформи, розробленої Постійною радою, з подальшим втіленням в урядовій політиці Росії. Зазначимо, що проведення комплексного аграрного реформування з урахуванням нових суспільно-політичних та економічних реалій становило одну з найважливіших потреб селянства й помісного дворянства – як двох земельних станів Росії. Урядовий законопроект про «примусове відчуження» частини поміщицьких земель на користь селян, запропонований у 1905 р. М.М.Кутлером,

викликав невдоволення О.Бобринського та частини помісного дворянства: «Тепер бажають в особи, яка купила землю на трудові заощадження, – говорив він, – насильно відняти частину... і віддати її сусіду-селянину» [19, арк. 6-7].

Обговорення внесеного О.Бобринським на поряток денний проекту аграрної реформи відбувалося в умовах палкої дискусії: у зв'язку з новим спалахом селянських виступів навесні 1906 р. Частина дворян була налаштована на підтримку урядової пропозиції. Проте голова з'їзду закликав присутніх до непохитності у відстоюванні дворянських прав на земельну власність та виступив із категоричним осудом примусового відчуження землі. На його думку, відновлення міцних економічних та соціокультурних зв'язків із селянством було можливе лише на приватновласницькому ґрунті. «Визнаючи, що нестатки селян завжди становили особливу турботу дворянства, що в єднанні з ними – особливість російського дворянства, – говорив він, – революційна пропаганда тимчасово порушила цей зв'язок» [13, с. 97-98]. Він закликав від імені дворянського стану вказати уряду альтернативні шляхи вирішення аграрного питання й запевняв в ефективності такого способу впливу на правлячі кола з боку панівного стану держави [1, с. 34].

У проекті Постійної ради пропонувались два основні шляхи поліпшення економічного становища селян. По-перше, вихід вбачався у використанні інтенсивних методів господарювання на селі, запровадженні раціонального використання наявної надільної площі в населених пунктах. Інтенсифікація передбачала використання багатопільної землеробської системи з глибокою обробкою ґрунту і широким застосуванням добрив, а також перехід від общинної до особистої власності і хутірської системи та розселення великих сіл [15, с. 152]. По-друге, проблему малоземельних регіонів Росії пропонувалось вирішити шляхом запровадження протекціоністської політики щодо переселення та купівлі приватної землі. Предметом особливої турботи держави мало стати підвищення купівельної спроможності селян шляхом надання позики в Селянському банку для викупу власних наділів або придбання угідь у межах Європейської Росії, сприяння бажаючим переселитися на вільні казенні землі [15, с. 152].

У результаті О.Бобринському вдалося схилити більшість делегатів до схвалення запропонованої аграрної програми, що у подальшому була надана на розгляд дворянських зборів, уряду П.А.Столипіна та царю. У доповіді Миколі II О.Бобринський виклав основні засади проекту та обґрунтував її доцільність. Право власності на землю він називав підґрунтям сільськогосподарського прогресу та самодержавного устрою в цілому, застерігаючи про потенційну загрозу переходу до соціалістичного ладу у випадку його руйнації [15, с. 149; 136, с. 138]. Олексій Олександрович переконував у неспроможності політики примусового відчуження припинити селянські заворушення і стабілізувати таким чином ситуацію в країні. Коли приватновласницька земля буде поділена, стверджував він, розпочнеться міжусобна війна через

зрівняння надільної землі, і примусове відчуження не тільки не зменшить революційність селян, а навпаки, «розпалить пристрасті» [15, с. 151].

Політична тактика О.Бобринського у практичному впровадженні програми аграрної реформи полягала в отриманні підтримки царя, а відтак – здобуття вагомого аргументу впливу на урядові кола. Між ним та прем'єром П.Столипіним були означені межі політичного співробітництва, що полягали у цілковитій підтримці з боку ОД урядового курсу у випадку легітимізації дворянського проекту та домінування «бажаних» представників в урядових структурах.

Усвідомлюючи потенційну протидію проведенню запропонованої аграрної реформи як з боку інших політичних сил, так і частини селянства О.Бобринський закликав Миколу II та П.Столипіна до її запровадження у надзвичайному порядку (за ст. 87 Основних законів) [17, с. 137-138]. «В усюму світі, – стверджував він, – перехід селян до поліпшених систем господарювання відбувався при сильному тиску зверху» [15, с. 151]. Як результат, ключові пункти програми лягли в основу столипінського курсу в модернізації сільськогосподарського сектора; видання Указу від 9 листопада 1906 р., за яким запроваджувався інститут приватної власності для селян [12], став справжньою політичною перемоогою для ОД.

Натхненний першими кроками до співробітництва з П.Столипіним, О.Бобринський виконав зобов'язання щодо підтримки урядової політики. Вже у грудні 1906 р. Постійна рада підготувала доповідь «Про заходи щодо забезпечення особистої і майнової безпеки в селах», де пропонувалось запровадження кримінальної і майнової відповідальності для селян з метою припинення заворушень [7]. «Якби селяни знали, що головних винуватців чекатиме суворая кара, а всіх учасників – обов'язок компенсувати збитки потерпілим, – підсумовували члени Постійної ради, – то ... нікого було б карати... тому що розгроми припинилися б самі собою» [7, с. 265].

Запровадження П.Столипіним каральної політики спричинило конфлікт між законодавчою та виконавчою гілками влади. Керівництво Постійної ради відкрито зайняло проурядову позицію: О.Бобринський підтримав розпуск Думи першого скликання, гарантуючи при цьому практичну допомогу у розробці нового проекту виборчого законодавства. З цією метою в середині листопада 1906 р. в екстреному порядку був скликаний II з'їзд УДГ, на який прибули представники дворянства від 31 губернії. У представлений на засіданні доповіді про роботу Постійної ради головуєчий О.Бобринський окреслив мету засідання: «... Негайно висловити власний погляд на виборчий закон, а також об'єднатися для впливу на майбутні вибори в Держдуму» [7, с. 260]. На чергові докори щодо втручання в урядову політику він упевнено зазначив: «Завдання Постійної ради – критика закону (булігінського. – Прим. моя. – Ч. Н.), а уряду – його вирішення» [13, с. 200-201].

На момент скликання більшість делегатів схилились до застосування станового принципу у

виборчому законодавстві, проте О.Бобринський вніс на розгляд станово-групову схему, підґрунтя якої становило виділення чотирьох груп виборців: селян, великих землевласників, дрібних землевласників і представників міст. У повітах передбачалося виділити особливу групу з дрібних землевласників, у губерніях зрівняти права селян з іншими верствами населення, а вакантні мандати розподілити між депутатами, обраними із загальної маси виборців [13, с. 214]. Таким чином, проект, спрямований на формування у Думі погуженого дворянсько-землевласницького представництва, був підтриманий переважно більшістю учасників (16 губерній з 21) та наданий царю й уряд [13, с. 215]. Знову ж таки, за підтримки ОД уряд П.Столипіна здійснив відомий «третьочервневий переворот» 1907 р., за яким був введений новий виборчий закон на основі дворянського проекту, а представники ОД, у тому числі й О.Бобринський, отримали бажані важелі політичного впливу на державну політику через парламентські структури влади.

Після здобутих політичних перемог О.Бобринський сподівався на подальшу співпрацю з П.Столипіним у заданому напрямку: розробка законопроектів З'їздом УДГ та легітимізація з боку уряду. Він покладав на прем'єра великі надії, хоча і не відносився до кола його затятих шанувальників. Серед чеснот П.Столипіна як талановитого державного діяча Олексій Олександрович відзначав чесність, ораторську майстерність, самовпевненість, величавість. «Він прямує з якоюсь фаталічною впевненістю у свою зірку, – говорив граф, – ... у ньому є необхідне зарозуміле презирство до усього, що не вважає шкідливим чи небезпечним для держави» [10, арк. 8 зв.].

Проте характер діяльності О.Бобринського та ОД в цілому у 1907-1911 рр. був обумовлений політичним дисонансом із П.Столипіним, що знайшов відображення у спрямованості засідань та розходженні між постановами організації та урядовим курсом. Ще в середині березня 1907 р., напередодні скликання III з'їзду УДГ, О.Бобринський довідався про підготовку урядового проекту місцевої реформи і звернувся до прем'єра із проханням надати проект Постійній раді для ознайомлення. Фактично передбачалося, що на засіданнях будуть внесені корективи з метою «попередження сумних для дворянства результатів» [8, с. 317]. Однак П.Столипін не побажав віддати і це питання на розсуд дворянства, хоча й дозволив його обговорення на з'їзді. Тож з початком роботи з'їзду УДГ за пропозицією О.Бобринського була обрана комісія у складі 28 осіб для відпрацювання способів ознайомлення з законопроектом і його обговорення. «Комісія повинна з'ясувати, власне, – говорив він, – що нам можливо зробити в дійсну критичну хвилину» [13, с. 299-300].

Протидія новому законопроекту з боку дворянства була цілком зрозумілою, виходячи з його змісту. Його підґрунтя становила ліквідація станового управління і створення ланцюга безстанових організацій – сільських, волосних, дільничних, повітових і губернських за майновим принципом [8,

с. 38-39]. До складу волості мали увійти не тільки селянські, але й поміщицькі землі, на які відповідно перекладалася частина волосних грошових повинностей. Зберігаючи за повітовим проводирем головування в земських зборах і землевпорядній комісії, піклування над народними училищами і завідування становими дворянськими справами, інші функції перекладалися на посадову особу з такими повноваженнями, якими володів губернатор у масштабі губернії [8, с. 40].

Звідси, у заключних постановах III з'їзду УДГ та відповідно доповіді О.Бобринського Миколі II висловлювалося невдоволення передачею проекту на обговорення радою у справах місцевого господарства, а не безпосередньо дворянським і земським зборам. Більше того, урядовий проект був визнаний зазіханням на права дворянства і станове підґрунтя самодержавного устрою в цілому [8, с. 102-103].

Активна протидія ОД, що набувала все більшої політичної ваги, змусила П. Столипіна вдатися до компромісних кроків. Підкреслюючи готовність прислухатися до голосу «панівного стану», він ініціював внесення змін до проекту, що дозволяли зберегти певні привілеї дворянства: ідея сільських громад була відкинута, визначений майновий цenz тощо. Проте на IV з'їзді УДГ, що проходив 9-16 березня 1908 р., проект місцевої реформи був підданий справжньому остракізму. О.Бобринський скеровував увагу учасників на питанні безкомпромісного захисту станового принципу і повноважень повітових проводирів дворянства, збереження панівних позицій на селі та в системі управління загалом [13, с. 779-797]. У заключній постанові реформа місцевого управління оголошувалась небажаною, недоцільною і навіть шкідливою, а усунення станових привілеїв дворянства – несумісним із «...турботою про збереження і розвиток монархічного початку» [13, с. 797].

Результати V з'їзду УДГ (17-23 лютого 1909 р.) засвідчили, що ані керівництво, ані учасники не збиралися йти на поступки у питанні місцевого реформування. За пропозицією О.Бобринського, на з'їзді відбулось обговорення пакета урядових законопроектів та визначена тактика політичної боротьби представників ОД в парламенті. Учасники підтвердили свою непохитність у відстоюванні прийнятої на тогорічному зібранні платформи. Тож доповідь К.Головіна із викладенням основних засад проекту адміністративної реформи, за висловом О.Бобринського, наочно продемонструвала її недоліки та практичну непристосованість [9, арк. 41]. Найбільш важливим моментом проекту було призначення на посаду голови повіту урядового чиновника замість обраного місцевим дворянством повітового проводиря, що підсилювало самостійність бюрократичного апарату. У тому ж напрямку передбачалося заміна земського начальника-дворянина на дільничного начальника без станового цензу [8, с. 41]. Делегати з'їзду висловили неприпустимість об'єднання в одній особі посади начальника повіту і проводиря дворянства, що, на їхню думку, робило останнього залежним від місцевої адміністрації [8, с. 133].

Серед основних перешкод реформі, спрямованої на усунення станових засад, О.Бобринський відзначив розбіжність між сільською поземельною общиною та сільською громадою, неможливість трансформації землеробських селищ у всестанові й звідси – набуття проектованого МВС вигляду міського устрою. Він застерігав, що введення всестанової волості з залученням виборних осіб із правом використання волосного бюджету може призвести до створення нових осередків революційної агітації із залученням місцевого населення. Граф переконував присутніх, що можливість вплинути на загальнодержавні вибори стане могутньою принадою для лівих партій з метою зосередження влади над волосними зборами у своїх руках. «Якщо уряд має на увазі усунути в майбутньому всяку можливість обрання розумної Держдуми і консервативних земств, то запропонована реформа волостей є відмінним засобом досягнення такої мети», – резюмував він [9, арк. 41 зв.-42].

Відзначимо, що радикальна опозиція ОД урядовому курсу у 1907-1911 рр. значною мірою зумовлювалась підтримкою царя. Під час чергової доповіді царю у березні 1909 р. О.Бобринський, запевняючи у непохитності дворянських позицій щодо реформи місцевого врядування, закликав не квапитися з її проведенням. З метою психологічного тиску на Миколу II він інкримінував проекту обмеження прав верховної влади. У результаті цар пообіцяв не применшувати права повітових проводирів, а протидія повітській реформі, за твердженням графа, була зустрінута ним співчутливо [5, с. 2; 8, с. 134-135].

Чергові засідання ОД у 1910-1911 рр. проходили в атмосфері антиурядових політичних настроїв; лідер чорносотенців М.Є.Марков заявив, що діяльність дворянських з'їздів «є плодом недовіри уряду» [8, с. 215]. Так, під час роботи VI з'їзду навесні 1910 р. О.Бобринський повідомив присутніх про рішення думської Комісії з народної освіти передати головування проводирів дворянства у повітових училищних радах обраним земськими збо-

рами особам. Заздалегідь передбачаючи негативну реакцію на цю пропозицію, він порушив питання, чи вважає дворянство головування своїм корінним правом [14, с. 362]. На засіданні від 16 березня О.Бобринський виступив за поновлення статті в проекті губернської реформи про необхідність губернатора рахуватися з думкою проводиря дворянства та його визнання «першим у губернії охоронцем недоторканності верховних прав самодержавства» [4, с. 404-405].

Таким чином, в умовах політичного протистояння з урядом П.Столипіна відбулась трансформація політичної тактики О.Бобринського, а призначення з'їздів УДГ здебільшого полягало у виробленні спільної лінії політичної поведінки його представників у парламенті. Показовим у ефективності використання даної форми політичної боротьби слугував провал урядової реформи місцевого управління.

Висновки та напрямки подальших досліджень. Отже, суспільно-політична діяльність О. Бобринського у 1906-1912 рр. була зосереджена на керівництві З'їздом УДГ. Вдале організаційне оформлення, чітке визначення мети і першочергових завдань, особистісний склад, зосередження в руках керівництва широкого кола повноважень обумовили практичну ефективність та вплив ОД на внутрішню політику Російської імперії. Ключові пункти проектів, розроблених під головуванням О. Бобринського, стали підґрунтям відомої столипінської аграрної реформи та «третьочервеневого перевороту». Вироблення спільної політичної платформи щодо урядових проектів місцевого реформування призвело до їх провалу у парламенті. За часів головування О.Бобринського ОД набуло значної політичної ваги та фактично стало «кузницею кадрів» для провідних діячів, що перенесли свій політичний потенціал до законодавчих та виконавчих органів влади. Особливості парламентської діяльності О. Бобринського, визначення форм та методів ведення політичної боротьби на сьогодні вимагають наукового дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аврех А. Я. Аграрный вопрос в III Думе / А. Я. Аврех. // Исторические записки / отв. ред. А. Л. Сидоров. – Т. 62. – М.: изд. АН СССР, 1958. – С. 1-57.
2. Аврех А. Я. П. А. Столыпин и судьбы реформ в России / А. Я. Аврех. – М.: Политиздат, 1991. – 286 с.
3. Баринаева Е. П. Власть и поместье дворянства в России в начале XX в.: дисс. ... доктора ист. наук: 07.00.02 / Баринаева Екатерина Петровна. – Самара, 2003. – 409 с.
4. Бородин А. П. Объединенное дворянство и аграрная реформа / А. П. Бородин. // Вопросы истории. – 1993. – №3. – С. 87-109.
5. В Совете объединенного дворянства // Речь. – 17.03.1909. – №74. – С.2.
6. Дневники Бобринского А. А. с записями о текущих событиях общественно-политической жизни России: в 3 тетр. / 20.09.1910-02.04.1911 г. // Російський державний архів давніх актів (далі – РДАДА). – Ф. 1412. – Оп. 8. – Од. зб. 294. – 40 арк.
7. Доклад Совета Объединенных дворянских обществ о мерах обеспечения личной и имущественной безопасности в деревнях // Объединенное дворянство. Съезды уполномоченных губернских дворянских обществ. 1906-1916 гг.: в 3 т. / [сост. А. П. Корелин]. – Т. 1: 1906-1908 гг. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. – С. 260-271.
8. Дякин В. С. Самодержавие, буржуазия и дворянство в 1907-1911 гг. / В. С. Дякин. – Л.: Наука. Ленинград. отд-е, 1978. – 246 с.
9. Заметки, записки, проекты решений и прочие документы по делам Объединенного дворянства, написанные рукой Бобринского А. А. /1907-1916 гг. // РДАДА. – Ф. 1412. – Оп. 2. – Од. зб. 352. – 80 арк.
10. Записка Бобринского А. А. Николаю II об отношении крестьянства к революции 1905 г. /Черновик. 1908 г. //РДАДА. – Ф. 1412. – Оп. 2. – Од. зб. 703. – 13 арк.
11. Наброски речей, заметки, записки, выписки, сделанные рукой Бобринского А. А. по вопросам экономики, с/х, политики, культуры и истории России. /Черновики. Т. 1. 1870-1916 гг. // РДАДА. – Ф.1412. – Оп.8. – Спр.234. – 120 арк.
12. О дополнении некоторых постановлений действующего закона, касающихся крестьянского землевладения и землепользования (Указ от 9 ноября 1906 г.) // Государственная дума в России (в документах и материалах) / сост. Ф. И. Калинычев. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1957. – С. 274-280.
13. Объединенное дворянство. Съезды уполномоченных губернских обществ. 1906-1916 гг.: в 3 т. / [сост. А. П. Корелин]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001-2002. – Т. 1: 1906-1908 гг. – 2001. – 926 с.
14. Объединенное дворянство. Съезды уполномоченных губернских дворянских обществ. 1906-1916 гг.: в 3 т. / [сост. А. П.

- Корелин]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001-2002. – Т. 2 : 1909-1912 гг. Книга 1. 1909-1910 гг. – 2001. – 679 с.
15. Основные положения по аграрному вопросу // Объединенное дворянство. Съезды уполномоченных губернских дворянских обществ. 1906-1916 гг. : в 3 т. / [сост. А. П. Корелин]. – Т. 1 : 1906-1908 гг. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. – С. 149-152.
16. Особое мнение [А. Н. Брянчанинова] (к журналу заседания 20 марта 1907 г.) // Объединенное дворянство. Съезды уполномоченных губернских дворянских обществ. 1906-1916 гг. : в 3 т. / [сост. А. П. Корелин]. – Т. 1 : 1906-1908 гг. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. – С. 522-523.
17. [Проект всеподданнейшего адреса, подготовленный Постоянным советом] // Объединенное дворянство. Съезды уполномоченных губернских дворянских обществ. 1906-1916 гг. : в 3 т. / [сост. А. П. Корелин]. – Т. 1 : 1906-1908 гг. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. – С. 137-139.
18. Проект организации периодических Съездов уполномоченных губернских дворянских собраний // Объединенное дворянство. Съезды уполномоченных губернских дворянских обществ. 1906-1916 гг. : в 3 т. / [сост. А. П. Корелин]. – Т. 1 : 1906-1908 гг. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. – С. 146-147.
19. Речь кандидата в депутаты I Гос. думы Бобринского А. А. (монархиста) своим избирателям по Адмиралтейскому участку с изложением своей программы политических взглядов и убеждений / 1905-1906 гг. // РДАДА. – Ф.1412. – Оп. 2. – Спр. 176. – 39 арк.
20. Соловьев Ю. Б. Самодержавие и дворянство в 1902-1907 гг. / Ю. Б. Соловьев. – Л. : Наука. Ленинград. отделение, 1981. – 256 с.
21. Соловьев Ю. Б. Самодержавие и дворянство в 1907-1914 гг. / Ю. Б. Соловьев. – Л. : Наука. Ленинград. отделение, 1990. – 267 с.
22. Устав съездов уполномоченных Объединенных дворянских обществ // Объединенное дворянство. Съезды уполномоченных губернских дворянских обществ. 1906-1916 гг. : в 3 т. / [сост. А. П. Корелин]. – Т. 1 : 1906-1908 гг. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. – С. 520-522.